

Модел за конструиране на историята на литературата на НРБ

Отново за възможността да се периодизира литературата на/в НРБ

Михаил Негелчев

Литературноисторически периодизационни размишления

Ще направя един експеримент и няма да чета строг академически доклад, няма да представям за пореден път графична периодизационна схема, което съм правил неколкостранно на различни наши форуми. (Припомням: академическата ми беседа на департаментен семинар пред една дебатираща колегиална общност на 26 април 2007 г. в зала „Средец“ на Министерството на културата; статията ми „За нова периодизация на новата българска литература“ в брошурата ми „Апология на литературната история“ (НБУ, 2011); толкова предложени и публикувани тезиси и манифести за литературната история по въпроса; ранната ми работа „Как периодите поместват литературноисторическите сюжети“ – всъщност ги „прекрачват“, като едни анжамбмани най-често.) Този път ще разсъждавам несистематично на глас с излагането на всички трудности, на всички противоречиви казуси, ще се опитам да съчетавам и наслагвам литературноисторически конструкти и културологически и политически сюжети от различни логически равнища – въпреки всички рискове при подобни операции. Ще правя свободни разсъждения в духа на прочутите „Картезиански разсъждения“ на Мераб Мамардашвили или на лондонските „Мифологически размишления“ на Александър Пятигорски, на лекциите от Колеж дьо Франс от „Подготовката на романа“ на Ролан Барт, на множеството несистематични курсове на Мишел Фуко или на размишленията на проф. Богдан Богданов при неговите инициационни участия в различните семинари в НБУ. Ще търся такава свобода, въпреки че няма да говоря импровизационно, да правя устно слово, а ще чета написан текст. Т.е. моите разсъждения все пак ще стоят вторично, основното е, че няма да се плаша от невъзможността да се направи квадратура на кръга, че няма предварително да мисля кое къде трябва да се намести в бъдещата детайлизирана литературноисторическа схема. И така, една основна характеристика на разглеждания период, в който се прави, представя, обсъжда и чете масово или по-камерно литературата на НРБ, е, че през цялото това време имаме най-малкото две противоположни тенденции. Първата е налагането, стремежът комунистическата идеология да покрие, да доминира над цялото литературно поле. И това се прави непрестанно: кога по-силно, и дори с насилие, кога с предлагането на сякаш демократичните принципи на реформирането, на „преустройството“, на уж „разхлабването на мерките“ за тотален идеологически контрол, да го кажем – на „надзор и наказание“. Движението на тази тенденция в едната или в другата посока винаги е относително (зависи от гледната точка), но това не променя самата тенденция. Втората тенденция понякога е трудно доловима, понякога се смесва, размива се в първата. Отделни нейни ходове не се гледат еманципационно, мислят се като вътрешно присъщи на първата при нейните напъни за демократизация, на туширане на строгото цензуриране, на даване на право за лична творческа изява, което се оказва лимитирано, разбира се. Втората тенденция можем да назовем като също непрестанно подновяван опит за осигуряване на еманципацията на литературата от зависимостта ѝ от тоталитарната комунистическа идеология. Това обаче не винаги означава абсолютна деидеологизация на литературата, защото има и явления в литературната култура, при които се изразява (плахо най-често) някаква друга, мека, неагресивна литературно-културна идеология (например нещо като екзистенциалистски нагласи в даден момент). Разбира се, в първия момент от налагането на комунистическата идеология имаме и пряк сблъсък на литературния сегмент на политическата демократическа опозиция. И така, ако трябва все пак да посочим в последователност най-видимите изрази на втората тенденция, това са: знаковото публикуване на текстове с антифашистка насока в прозападен дух „Птица над

На 29 юни 2021 г. в Нов български университет се състоя националната научна конференция „Историята на литературата на НРБ: теория и методология“, организирана от департамент „Нова българистика“. Сред целите на форума бяха: излъчване на предложения за модели, чрез които да бъде конструирана историята на литературата на НРБ; видове периодизация на епохата; проблеми на биографичния подход, на микроисторическите сюжети, на жанровите форми, терминологията и др. В следващите страници публикуваме четири от прозвучалите доклади. Всичко от конференцията ще бъде представено в сборник – книга от поредицата „Литературата на НРБ: история и теория“ на НБУ.

Отново за възможността да се периодизира...

от стр. 9

пожарищата“ на Константин Константинов до „Между примирението и мира“ на Иван Богданов); разобличителната съпротива на антикомунистическата/некомунистическата литература (с неформален лидер Трифон Кунев, описана и представена така системно в поредица от авторски книги, публикации на лично творчество на репресирани или отхвърлени писатели от ръководителя на нашия проект за проучването на литературата на НРБ проф. Пламен Дойнов, предлагането и на свои версии за осмисляне на света наоколо (например бележниците на Константин Петканов и укритите дневникови записи на Константин Константинов); създаването на творби в тематична насока, неканонизирана соцреалистически (например любовната тематика – от Иван Пейчев и Иван Радов до Христо Фотев и ранната Ваня Петкова); мекото противопоставяне на т.нар. *тиха лирика* спрямо идеологизираната шумотевица на а п р и л ц и, пораждането на разнородни явления на литературата на стоическата нормалност в нейната противопоставеност на официалната литература на юрнатото/ускореното с оглед на идеологическия натиск (псевдо)историческо време; оставянето на следи от описаната от мен недоизградена алтернативна жанрова система на българската белетристика от 1967-1975 – размита, разрушена още преди съграждането ѝ; категоричното, безкомпромисно отстояване на свободата в литературните си светове от **тримата големи поети** на късната социалистическа епоха (Николай Кънчев, Константин Павлов, Биньо Иванов), превръщащо се в модел за поведение на цели слоеве маргинализирани най-често от официозното литературно; вклиняването в родния български литературен живот на големите послания на българските политически емигранти-писатели: „Репортажите“ на Георги Марков, „С точността на прилепи“ на Атанас Славов, „Българската идея“ и „Третото поколение“ на Стефан Попов, „Психология на комунизма“ на Асен Игнатов; създаването на малки интелегентски литературни групи, тук-там, от време на време, с кратък срок на дейности – на Бургаската поетическа школа, на кръга около алманаха „Море“, на поетите около Пловдивските художници с мита за тяхната артистическа алтернативност, на Созополската лятна щастлива хетеротопия, формирането понякога в университетските среди, друг път в провинцията като малки общности около декадентстващ лидер: от русенските поети с тяхното издание – ранната проява на великотърновските самиздатчици, неформалните общности от типа на тази около Йордан Кръчмаров в Добрич (те са няколко в страната), софийския кръг „Синтез“ в неговата конвергенция с групата художници и изкуствоведи „Графът“, със срещата му с френския нашумял постмодерен философ Бернар Анри Леви; формирането на Четворката критици-структуралисти и влиянието на Никола Георгиев върху тях, както и въздействието на ОПОЯЗ и на Тартуската школа; раждането на новия български самиздат с лидерите си „Глас“ и „Мост“, облъчването от цялата тази социокултурна среда на цялото литературно поле поне още две-три години след големия нов социално-политически прелом от 1989 година.

Двете тенденции очевидно вървят неотклонно една срещу друга, в противоположни посоки, като първата прави всичко възможно да стопира, да унищожи, да маргинализира втората. Има периоди, в които втората просто сякаш изчезва, не само отслабва, но направо липсва. Но това е измамно. Неподчиняващата се на комунистическата идеология и на комунистическия диктат, на комунистическото насилие – битово, корумпиращо чрез системата на контрактиции, чрез играта на приемане-неприемане в Съюза на писателите, та тази неподчиняваща се на диктата литература винаги съществува, подмолно, неясно. Включително съществува и като всеуниверсален неясно. Включително съществува и като всеуниверсален неясно, от времената на Княжество/Царство България, към динамиката на функционирането на групи, школи, кръгове, издания (така се повишава и вниманието към нови издания на класически текстове, на „забравени“ или просто пренебрегвани автори – те сякаш влизат в съвременен литературен оборот, нараства значението и на самите литературоведски трудове, неподчиняващи се на соцреалистическия канон за осмисляне на литературното минало, пренебрегващи направените строги официозни избори).

Разбира се, българската литература не се развива като една затворена, изолирана от света система. Най-малко три големи политически, а и повече събития от т.нар. Социалистически лагер я разтърсват и нея самата: демократическата революция в Будапеща от 1956 г., не само със самотническия акт на Йордан Русков и приятели, но и с гоненията, спирането на книги, изселвания на писатели и литератори и пр., и пр.; мощното явление на Пражката пролет от 1968 г. и на българските небосклони – и със Световния младежки фестивал и с Пражкия световен

славистичен конгрес, като пример и за водещото участие на възприелия курс за „социализъм с човешко лице“, а и по-радикални идеи Съюз на чехословашките писатели; създаването и опозиционните дейности на „Солидарност“ в Полша за годините след 1981-ва, със специалните доклади пред най-висшото ръководство на съветското КГБ за това какво е влиянието на дежанията на „Солидарност“ в средата на българската интелегенция. И разбира се, 1985, съветската перестройка, която има и нещо като предистория с „размразяването“ от 1965 г. – издаването на „Един ден на Иван Денисович“ на Солженицин и видимостта на скандала в СБП с опита да се охули името му, да се заклейми личността му, видимост за широки обществени кръгове. Т.е. много често самото издаване (най-после) на възлови произведения от съвременната световна класика просто маркират, слагат жалони в една подробна периодизационна схема с възможното си облъчване и предизвикани пограния и влияния (така се ражда например цялостното явление на българската младежка изповедна проза след „Спасителят в ръжта“ и руските образци от типа на Аксьонов-Гладилин). В една такава периодизационна схема трябва например да се означат по някакъв начин особеното въздействие върху българската литература на поезията на Жак Превър, Салваторе Куазимодо, Константинос Кавафис. Как всичко това да се съчетае, да се насложи в единна периодизационна схема с маркерите от първата тенденция, официозно-комунистическата? Трябва ли отново да ползваме цветовете – червения за първата и синия – за втората? А там, където очевидно имаме нечисти или наивни конвергенции, там, където принадлежността е трудно определяема? Дали няма и нещо трето, за което идеолозите от първата тенденция могат да считат, че макар и неутрално към острите тези на соцреалистическия дискурс, то не е опозитивно насочено срещу тях? Но и което втората тенденция може (да се опитва) да причислява – основателно или безоснователно – към явленията от културата на стоическата нормалност? Трудни и изискващи конкретни анализи проблеми и въпроси. Основният проблем обаче при съграждането на една възможна периодизация на литературата на НРБ (а не например на литературата на съпротивата, на опозицията срещу властта комунистическа идеология или на пренебрегването на тази идеология) е представянето на периодите и на основните акценти в първата тенденция. Тя трябва да бъде представена със всем адекватно, както е мислила самата тя себе си, според нейните собствени ценностни норми. Това няма как да се случи, ако гнусливо изхвърлим, ако „забравим“ най-крайните образци на социалистическия реализъм. Примерно, ако сложим на предно място „Потлюн“, ако говорим само за първото издание на „Потлюн“, а забравим някак противните „Обикновени хора“ и „МТ станция“. В подробната периодизация трябва да бъдат посочени като жалонни текстове за първата тенденция тези от тях, които са получили „Димитровска награда“, за които е писано най-афирмативно от водещите критици-идеолози, които са били най-обсъжданите и представяните пред широки публики. Ще се проследи фаворизираната социална тематика – от вълната на текстове за Отечествена война (на кои точно е разрешено да пишат за нея – на Йордан Вълчев очевидно не, а някак не и на Иван Пейчев, дори години по-късно), през сагите за бригадирското движение, за кооперирането на българското село и за новото социалистическо строителство, до долината на голямата химия и прочие, и прочие. Както казваше техният вожд: „Гръбнакът на българската литература е политически!“ и тук трябва да бъде даден точно този

квaziполитически гръбнак (стабилно подредената идеология с оглед на изпълняването на тоталитарни практически задачи на надзор и наказание, на контрол и стагнация не е, разбира се, истинска политика). Всичко това трябва да бъде явено. Трябва да се види от безбройните конгреси, пленуми и конференции, от произнесените доклади и речи, кои наистина са възлови за литературната култура или кои представят някакъв голям социален обрат (ако има такива), които рефлектират и върху литературата. Трябва да се види след кои и какви подобни партийни акции нараства броят на изселените, възворените, репресирани. Трябва да се каталогизират кои и колко са заклеймените автори и творби, осъдените на порицание за идеологически грешки. Тук винаги трябва да помним, че заклеймяването, обявяването, че при един текст имаме допуснати идеологически грешки, не означава непременно, че този текст е стойностен от гледна точка на втората тенденция. В редица случаи са намесени и съвсем други съображения, като една от логиките е за вечния „браз с партиен билет“. Не трябва винаги да се доверяваме, че са отстреляни наистина най-стойностните. А понякога истински стойностните просто не са забелязани, не са открити, останали са едва ли не в анонимността. И още няколко въпроса, засягащи вече методологически проблеми:

– кога дадена тематика се вижда като „вълна“, която трябва да бъде отбелязана в подробната периодизация като едно учестено тематическо съсредоточаване в множество текстове;

– по какъв начин тематичните и жанровите доминанти правят проби, предопределят периодизационни схеми (например при дебата за свободния стих и за „котловинната литература“, с доминантната официозна тема за годишнината от 1300 години България) и как това се съчетава при съотнасянето на двете тенденции;

– кога и доколко подробната периодизация трябва да бъде чисто текстово наситена с автори имена и с названия на произведения – при опасността да се превърне вече в някакъв летопис или в „атлас“ на литературата?

Очевидно е, че една такава подробна периодизация на литературата от епохата на НРБ, която ще представя напреженията, борбите, противодействията на двете тенденции, ще бъде пристрастна. Нейното пристрастие не трябва да се крие, напротив. Просто тази, която ще следва – волно или неволно – каноните, официозните схеми, соцреалистическите модели (при цялата мнима или сякаш реална критичност към тях), ще се опитва да опитоми втората тенденция, да я въвлече в първата, да я тушира, да ѝ извади зъбите, да я прикрие в името на високата красота на вечния идеал за литература. (Видяхме как това се случва през последните тридесет години.) Махаме намусения и с огромните страшни вежди стар Караславов (тък и младия), твърдим, че все пак Левчев е свръхталанлив и сме всички целите в бяло. Когато преди години написох за в. „Култура“ **С т а л и н в д у ш и т е и м**, който визирише най-вече следите от култа към бащата на народите у неразкалия се сатрап Богомил Райнов, не друг, а Атанас Славов ми възрази, че ние го ценим, защото има ранни добри стихотворения. Не, ние не го ценим, защото с цялостната си писателска и управленска дейност, с всичките си идеологически свръхагресивни послания той направо всичко възможно да забравим за тези негови ранни талантиви стихотворения. Нещо повече, накара ни да се взрем по-внимателно в тях и да видим зад скепсиса и съмненията направо бъдещото човеконенавистничество. Не, долу безпристрастието! Безпристрастно построяване на такава беззъба подробна нова периодизация на литературата на НРБ просто няма никакъв смисъл. Тя по дефиниция не може да бъде непоттиворечиво-едина, тя винаги ще бъде „сдвоена“, разцепена, асиметрична в полза на властта, но с моралната победа за втората тенденция; в самата тоталитарна действителност е заложено, че истинският писател винаги е заплашен от възможността да бъде управляван и манипулиран, да бъде превръщан в жертва. На всичко това големият Николай Кънчев отвърщаше в стихотворението си „ЯРОСТ“ така:

Какво че съм поет, а ти си църбер.

*Не искам и да зная за морето:
започне ли да вие, побеснявам
и думите излитат като пана
от моята уста – подвий онаш,
когато моята в небето пише...
Аз имам кучи зъби, кучи сине.*

Ръмженето ми пази рая.

Литература, при която съществуват две полярни борещи се тенденции, в някакъв смисъл е уникална. В силовото поле между тези две тенденции всяка творба и всеки автор сякаш трябва все пак да се определят – към едната или към другата. (Нека това твърдение остане като хипотеза в моите литературноисторически размисления.)

София, 28 юни 2021 г.